

Nekateri elementi v Starogorskem rokopisu pa so nedvomno notranjsko-kraški ali celo dolenjski. Mednje moramo zagotovo šteti *rez* < *raz* (*refrefſchno* I 7; *refpēt* III 6), *uo* < *-ō-* (*wuolle* I 3) ter *e* < *a* za palatalnimi soglasniki (*twoye wuolle* I 3).

Notranjsko-kraška poteza v tem rokopisu je po mojem mnenju tudi veznik *inuj* (*ynuj* I 5, III 2 (2×), 12, 16). To mislim zato, ker je v teh govorih tudi veznik *pa* doživel enako razširitev in govore zanj *pej* (< *pa-j*).

Podobno utegne veljati tudi za prekozložno asimilacijo *s — š* > *š — š*, ki je izkazana v besedi *pošvečeno* (*poſſchwetſcheno* I 1).

Starogorsko-beneška karakteristika pa je morebiti ohranjeni končni etimološki *-o*, ki je v gorenjščini, dolenjščini in notranjščini prešel v *-u*, medtem ko se je na zahodu in severozahodu slovenskega jezikovnega ozemlja ohranil (*poſſchwetſcheno* I 1; *Bogaſtwo* I 3). Zanimivo je, da je celo v mnogo starejšem Raškem rokopisu v tem primeru zapisan *u* (*poſſwetſchenu*; *bogaſtwu*), medtem ko je veznik *in* zapisan kot *yno*.

Beneško-slovenska poteza v rokopisu bi utegnilo biti tudi obrazilo *-am* v dajalniku množine: *dolſchnickham* I 6, čeprav bi ga verjetno lahko pripisali tudi gorenjščini.

Zanimivo je, da v starogorskem rokopisu končni *-m* nikoli ni izkazan kot *-n*, čeprav je ta pojav za vse slovenske zahodne govore izredno značilen in nedvomno tudi zgoden.

Breda Pogorelec

2.

Filozofska fakulteta v Ljubljani

POMEN STAROGORSKEGA SPOMENIKA ZA ZGODOVINO SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Čeprav se zgodovina slovenskega jezika ponaša z najstarejšimi doslej znanimi slovanskimi zapisi v latinici, z brižinskimi spomeniki, katerih original štejejo v 9. stoletje, ohranjeni prepis je iz 10., kvečjemu začetka 11. stoletja¹, pričajo o razvoju slovenskega pismenega jezika² v naslednjih stoletjih razsejani drobcji besedil (zapisi osebnih in krajevnih imen, posameznih, tudi pravnih izra-

V razpravljanju upoštevam transkripcijo prof. dr. Tineta Logarja in ne Angela Cracine, ki je rokopis objavil. Uredniku in avtorju se zahvaljujem za ljubeznivost.

¹ Bogo Grafenauer, Zgodovinarjeva prolegomena k novi izdaji freisinških spomenikov. ČZN nv V, 1969, s. 146 d.

² S pojmom *pismeni jezik* zaznamujemo stopnjo pismenega jezika v dobi pred postavitvijo norme knjižnega jezika. (Prim. Hans Eggers, Deutsche Sprachgeschichte I–III, RoRoRo 1963 in pozneje; Dalibor Brozović, Standardni jezik, Zagreb 1970.)

zov v srednjeveških urbarjih, zapisi imen za mesece, itd., večje število glos različnih tipov³ v tujejezičnih rokopisih in knjigah; iz podobnega, ne povsem ohranjenega pričevanja tudi izvemo, da se je ta jezik uporabljal v umetni verzifikaciji, kar pač je ohranjenih celih besedil, so to besedila liturgičnega značaja (celovski rokopis, stiški rokopis). Vsega skupaj je po obsegu zelo malo, posebej še, če to primerjamo s številom spomenikov v drugih slovanskih jezikih zahodne kulturne sfere, katerih pismena zgodovina (in zgodovina sploh) se je začela nekoliko kasneje kot slovenska (npr. Čehov, Poljakov, itd.),

Opazno je, da število znanih besedil s stoletji narašča, v petnajstem stoletju (zlasti če pritegnemo sem še začetek 16. stoletja) postajajo tudi čedalje daljša: stiški rokopis, osnutek pridige, prisege mesta Kranja⁵ in podobno.

Redkost in raztresenost ohranjenih besedil je pripeljala do razmeroma ustaljenega mnenja, da jezikovnega izročila, značilnega za obdobje po Trubarju, v obdobju zapiskov ni iskati, da so besedila nastajala po krajevni potrebi in rabi, čeprav raziskovalci niso izključevali ustne predaje besedil⁶ (npr. zveza med brižinskim in stiškim rokopisom v omembi predvečera pred praznikom in praznika, med brižinskimi spomeniki in Duhovno brambo). Knjižna tradicija je vpejlana šele s Trubarjem, in še ta naj bi bila pretrgana (ta prenagla trditev je prešla meje slovenske znanosti⁷).

Primerjava jezika te skromne zbirke slovenskega srednjeveškega pismenstva omogoča predpostavko, da je nemara vendarle obstajala kaka razvojna logika v jeziku predknjižnih besedil, še več, da slovenski knjižni jezik 16. stoletja ni nastal zgolj s Trubarjevim slovstvenim prizadevanjem (Trubarjeva besedila kažejo izrazite značilnosti jezikoslovno razmišljajočega izobraženca), ampak se je nadaljeval iz tradicije slovenskega pismenega jezika oziroma njegovih različnih oblik.

Osnovna razvojna črta slovenskega pismenega in knjižnega jezika poteka v zvrsti *nabožnih besedil*⁸. Glede na to, da slovenščina ni bila izrecen jezik upravnega poslovanja (to je v naših deželah poleg latinščine nemščina) se *upravna (uradna) slovenščina* kot posebna *zvrst* pojavlja zgolj v besedilih določene vrste (prisežni obrazci za slovensko govoreče, pričevanja pod prisego itd.). Maloštevilne *glose* in bogata narodna pesem podpirajo misel, da je obstajala tudi *laična umetnostna beseda*⁹. Vse te tri zvrsti so značilne za razvoj številnih narodnih jezikov v srednjem veku¹⁰ (strokovni in znanstveni jezik je bila latinščina, ki je bila veliko bolj običajna tudi v številnih drugih besedilih). Starejša

³ Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* I. Maribor 1968, str. 52.

⁴ Glej op. 3, prav tam.

⁵ Jože Pogačnik, navedeno delo; z drugačno datacijo spomenika: Jože Koruza, O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. *JiS* XVIII, 6, 7–8.

⁶ Ivan Grafenauer, Poglavlje iz najstarejšega slovenskega pismenstva. *ČJKZ* VIII, str. 68 d.; Fran Ramovš — Milko Kos, *Brižinski spomeniki*, Ljubljana 1937.

⁷ Dalibor Brozović, v op. 2 navedeno delo.

⁸ Med raznovrstno literaturo o tem vprašanju prim. tudi J. Mistrík, *Stylistika slovenského jazyka*. Bratislava 1970.

⁹ Glej op. 8.

¹⁰ Glej op. 8.

besedila uradne slovenščine in redki primerki srednjeveške slovenščine v pesmi spadajo v razvoj pismenega jezika, na podlagi pismenega jezika nabožnih besedil pa se je razvil kasneje knjižni jezik. Predpostavljani potek razvoja pojasnjuje postaje v razvoju slovenskega knjižnega jezika in medsebojno konkuriranje posameznih tipov jezika.

Shema razvoja slovenskih pismenih jezikov (tudi pismenih navad nasproti poznejši knjižni normi) se je pokazala¹¹ takole:

1. *Pismeni jezik A* — jezik Brižinskih spomenikov, ev. jezik kirieelejsonov (po rekonstrukciji¹²), tudi prvotni jezik obreda pri ustoličenju koroškega vojvode (po predpostavki), sklepa je po oblikovnih ostankih tudi jezik vsakdanjih molitev.

2. *Pismeni jezik B₁* — jezik celovškega rokopisa v zvrsti nabožnega jezika; jezik priseg mesta Kranja, nekaterih priseg 17. stoletja (zlasti koroško-vetrinske prisega, deloma tudi krške), tudi številnih, zlasti rokopisnih besedil 18. stoletja, torej pretežno zvrsti uradne slovenščine. Za ta jezik je značilna gorenjsko (koroška)¹³ govorna podlaga (o za dolgi o, -o v izglasju je -o ali -u, v pridevniški sklanjatvi poleg osrednjega kranjskega gorenjskega -i- za nepoudarjeni ē koroški e: -iga/-ega itd.). Pojasniti bo treba razmerje med tem jezikom (kot pismeno navado) in vdorom gorenjskih govornih prvin tudi v knjižni jezik že 17. in še bolj 18. stoletja¹⁴. Morda je pismeni jezik poleg drugih dejavnikov vplival tudi na predstavo o normi knjižnega jezika, kakor je bila izražena v Gutschmannovih pripombah k Pohlinovi slovnici¹⁵ in kasneje v sami Gutschmannovi slovnici.

3. *Pismeni jezik B₂* — jezik stiškega rokopisa z dolensjkimi narečnimi posebnostmi verjetno predstavlja tisto pisno navado, ki je ob drugih dejavnikih posredno vplivala na Trubarjev

4. *knjižni jezik*. (Morda je drobno opozorilo na zvezo razširitev refrena *Ty ga ye*, iz stiškega rokopisa s *Tyga ye meni shall*. v Katekizmu 1550, kolikor ne gre za znano formulo.) Zdi pa se, da je Trubar poznal tudi pismeni B₁ in da je knjižni jezik v prvi podobi vsaj delni kompromis med obema pisnima navadama iz osrednje Slovenije.

Razvoj pismenih jezikov in knjižnega jezika kot nadnarečnih oblik skupnega sporazumevanja je utemeljen z zgodovinskim razvojem Slovencev: pismeni jezik A se izoblikuje v Karantaniji, prvem sedežu slovenske državnosti in oblasti. Ko se proti koncu srednjega veka prenese sedež moči in oblasti v slovenskih deželah s Koroške na Kranjsko (obe deželi sta bili do Jožefa II. združeni pod oglej-

¹¹ Breda Pogorelec, Delež Koroške pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. Za tisk predelano predavanje na Koroških kulturnih dnevih I, 1969; ista, Problem kontinuitete v razvoju slovenskega jezika. Neobjavljeno predavanje na Karlovi univerzi v Pragi 16. maja 1973; ista, Delež Koroške pri procesu ustaljevanja slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. Zbornik IX, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, julij 1973, 71–83.

¹² Ivan Grafenauer, Najstarejši slovenski »kirieelejsoni«. GMS XXIII, 1942, str. 63 d.

¹³ To oznako je uporabljal predvsem Ivan Grafenauer; med drugim v študiji Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva. Koroški zbornik. Ljubljana 1946. Str. 284 d.

¹⁴ V. Oblak, Doneski k historični slovenski dialektologiji. LMS za leto 1890.

¹⁵ Oswald Gutschmann, Anmerkungen über die windisch- und krainerische Rechtsschreibung. 1770. — isti, Windische Sprachlehre, Klagenfurt 1777.

skim patriarhom, od ustanovitve ljubljanske škofije 1462 pa se krepi vpliv ljubljanskega središča tudi v cerkvenem pogledu), prevlada v opisanih zvrsteh pismenega jezika nova govorna osnova. Za nadaljnji razvoj slovenskega pismenega jezika je tako odločilno osrednjeslovensko ozemlje z obema govornima osnovama, prevladujočo gorenjsko in nanjo pozneje prirejeno dolensko. (Zavest o različnih možnostih slovenske pismene tradicije je nemara razbrati tudi iz znane rahle Kreljeve graje o »gospod Trubarjovi kranjščini«.) Ob tem je za sedaj nedodelano vprašanje drugih pisnih navad (verjetna je še beneška, morda tudi štajerska?).

Tu se postavlja vprašanje, kakšnega pomena je najdba starogorske variante celovškega rokopisa za zgodovino slovenskega knjižnega jezika (katere prva stopnja je razvoj pismenih jezikov). Naš drugi datirani spomenik (prvi je videmski¹⁶) kaže zanimivo vmesno stopnjo med besedilom celovškega rokopisa in prvim Trubarjevim očenašem (Katekizem 1550). Ker bo glasovna in oblikovna analiza podana od drugega avtorja, na tem mestu navajam predvsem uvrstitev starogorskega spomenika v shemo razvoja slovenskega pismenega jezika: *rokopis pripada nedvomno slovenskemu pismenemu jeziku B₁*, kaže pa značilnosti, ki opravičujejo letnico nastanka. Zveza s pismenim jezikom A je kakor v celovškem rokopisu nakazana vsaj z eno obliko aorista. Vse kaže, da je bil obrazec, ki je nedvomno nastal v prvi podobi verjetno še v času pismenega jezika A (jezikovne značilnosti, zgodovinska dejstva Alkuinovega kulturnega programa¹⁷), pozneje jezikovno posodobljen in je bil očitno v veljavi v širšem slovenskem prostoru. (Trubar omenja dva obrazca, enega z izrazom *bogastvo*, ki govori za nemško predlogo, drugega z izrazom *kraljestvo*, ki govori za latinsko predlogo). Splošnoslovenski kulturni jezik (seveda na svoji stopnji ustrezno in zvrstno omejen) torej ni šele posebnost sodobnega časa ali novejšje zgodovine!

Nekaj jezikovno-stilnih opažanj (natančna analiza z vsem gradivom, ki dokumentira trditve, bo napisana v nadaljevanju). Da je starogorski spomenik mlajši od celovškega, kaže na prvi pogled več jezikovnih in stilističnih posebnosti. Med njimi naj omenim 1. ražo določnega člena (celovski rokopis ga nima, na enem mestu je v Trubarjevem prvem očenašu, v Megiserjevi objavi ga spet ni! (Stg) *ta vsfjedannj khruch; ta fsadt; Stayenna tega schewotta ynuy ta vi(e)tzhe leben*). Določni člen se pojavlja na iktično izpostavljenem (poudarjenem) mestu v besedilu (poudarja sintagmo, ki stoji na izpostavljenem /poudarjenem/ mestu na koncu povedi). Nima pa člena tam, kjer ima celovski spomenik izraz *wednero*, tudi ne tam, kjer ima Trubar edini člen v tem besedilu: *vto ifkushno*. 2. Glagolske oblike aorista v celovškem rokopisu so razen ene zamenjane z opisnim deležnikom dovršnih glagolov, torej z opisnim preteklim časom, vendar brez morfema *je*, ki bi bil na tem mestu v besedilu nujen. Aorist je ostal samo na enem mestu: *pred peckhell yede* (Cracina: *pred peckhlom*, kar bi kazalo, da se pisec ni zavedal slovenske rekcije glagola *iti*; Cracinova rešitev bi kazala na romanski vpliv!). 3. Opustitev glagolskega morfema v drugih dveh primerih (*od Smertte vstall, Na nebe stoppyl*) kaže, da se je pisec nemara mučil zaradi zamenjave nezložene

¹⁶ Zgodovina slovenskega slovstva I. SM. Ljubljana 1956. Str. 178.

¹⁷ Hans Eggert, v op. 2 navedeno delo.

¹⁸ Ivan Grafenauer, v op. 12 navedeno delo.

aoristne oblike preteklika z opisnim deležnikom. 3. *Tujke in tuje zveze*: od nemških tujk ima starogorski rokopis *gmayno* nasproti *obtschyno* v celovškem rokopisu. Možno je, da gre za posodobljeno terminologizacijo, ki je v 15. in 16. stoletju odpirala vrata nemškim tujkam in zvezam, posebej še pojmom iz verske terminologije. To je že v 16. stoletju izzvalo reakcijo pri piscih poetik (za nemški jezik), njih stališča so občasno po analogiji na nemščino prevladala tudi v prvih pojavih slovenskega purizma (Krelj, Hren). Od običajne rabe tujk kaže omeniti še tedaj običajno dvojico *život* (v pomenu zemeljsko življenje) nasproti *leben* (za večno življenje)¹⁹, v obeh spomenikih je tudi izraz *gnada* (C: *gnade pallna*; Stg: *gnade sy pollna*). Običajen je bil izraz *segnana*; od tujih zvez pa kaže pokazati predvsem na *verūyo na* (morda vpliv latinščine: *credo in* ali nemščine), tuj je vpliv tudi v morebitni narečni rabi, saj je vezava *verovati* v kaj splošno slovanska.

Posebno pozornost terja razlaga izraza *na refrefchno*, ki je verjetno ustrezen slovenski izraz besedi *chorunga*²⁰. Na nemški obrazec nas navaja izraz *bogastvo*. Ob *tentatio* — *skušnjava* iz latinskega očenaša pomeni ta izraz iz bavarskega obrazca 9. stoletja in kasnejših obrazcev: *izbira*, *preskušnja*, *skušnjava*. Pomen besede *rezrešna*, ki jo bo treba nadrobneje razložiti, bi kazalo videti nemara v metaforični ponazoritvi pomena *chorunga*: *skušnjava je priložnost odločanja, razrešitve*, verjetno tudi v naslonitvi na obliko z -d- (*razdrešiti*), znano iz drugih slovanskih jezikov, od koder je prišlo po besednem podstavljanju do staročeških oblik z *g* (Vachek). Sled tega v slovenščini je nemara iz Kastelca znani *razgreh* (iz Bezlajeve kartoteke).

Od skladenjsko-slogovnih posebnosti je treba na prvem mestu omeniti nezaznamovan položaj pridevnika v sintagmi: v celovškem rokopisu gre skoraj povsod za zaznamovano zapostavljanje ujemalnega (pridevniškega) prilastka za samostalniškimi jedrom²¹, v starogorskem rokopisu pa je tak položaj pridevnika le v uvodni, verjetno že leksikalizirani formuli *Otzha nafsch* ter na dveh mestih v apostolski veri, kjer gre za bolj zapleteno zložena poimenovanja s samostalniškimi in pridevniškimi prilastki oziroma apozicijo (*naboga vffsegamogotzhiga, otzha Stvarnickha* — —; *Jhesuffa christuffa synu nega ediniga gospodj nafschiga*). Že po tej značilnosti se slogovno razlikujeta besedilo očenaša od besedila apostolske vere. V očenašu ni krasilnega zapostavljanja prilastkov oziroma pristavkov, to pravilo velja tudi za rekcijsko samostalniško dopolnitev pridevnika: opazni celovski *gnade pallna* je tu umetelno razbit z obliko pomožnega glagola: *gnade sy pollna*. Vse to priča ne le za mlajšo, in zato verjetno tudi bolj izpiljeno obliko molitvenega obrazca²², ampak verjetno tudi za drugačen ritmični občutek in slogovno naravnost. Razložek pa je — kakor že rečeno — ne le med obema spomenikoma, ampak tudi med sammi besedili starogorskega spomenika. Zlasti nezaznamovana stava pridevnika v očenašu govori morda za vpliv kraja nastanka, ki je bil novim smerem prej odprt kakor središče (kolikor je na nastanek besedila, na

¹⁹ Ivan Grafenauer, v op. 6 nav. delo; tudi Jože Reichmann, Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarnozgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav. Maribor 1972. V tisku.

²⁰ Hans Eggers, glej op. 2.

²¹ Erich Prunč, Nekateri problemi koroškega slovenskega slovstva do 1848. leta. Zbornik Koroški kulturni dnevi 1. Maribor 1973.

²² Hans Eggers, glej op. 2.

njegovo slogovno podobo lahko vplival kraj zapisa), to pa je tudi znamenje približevanja liturgičnega jezika preprosti pomembnejši dikciji neokrašene besede, ki je kasneje značilna (programsko!) za slovenska protestantska besedila, torej za slovensko renesančno retoriko in poetiko. — Drugače pa je s slogovno podobo starogorske apostolske vere, za katero so v Trubarjevem jeziku značilni neposredni, enopomenski izrazi (*križan* namesto *na križ razpet*, *pokopan* namesto *v grob položen*); v teh izrazih se ujemata celovški rokopis in starogorski rokopis, kar bi govorilo za to, da se je v veri, ki je bila manj pogosto molitveno besedilo, dlje časa ohranila starejša, srednjeveška (gotska) dikcija. Če se v zgoraj omenjenih izrazih oba spomenika ujemata, kaže starogorski še neko posebnost, ki je celovški ne pozna: opazna je figura z notranjo rimo in obrazcu poetično dodanim delom (*Na khrifch respett, ys khrifcha snett*, — —). Na togo slovesnost (počasnejšo dikcijo) v nasprotju s celovškim spominja v svetogorskem spomeniku tudi ekspliciranje glagolskih oblik (*sy, ye* v češčenimariji), ponavljanje veznikov *ynu*²³ in predloga *zhes* v besedilu vere. Tu je treba omeniti tudi tujo vezavo (*C:sodytt fywe* nasproti *Stg: sodittj zhes fchywe . . .*). Kljub tujosti gre verjetno tudi za drugo predstavo, povezano s pojmom *vladati* (slov. *vladati komu, koga*; iz tujega tudi *čez koga*), ki ima poseben pomenski akcent.

Primerjava starogorskega obrazca očenaša s celovškim rokopisom in Trubarjevim prvim očenašem ter objavo v Katekizmu z dvema izlagama kaže, da gre za vmesno stopnjo v razvoju slovenskega besedila te molitve. Groba primerjava jezika vseh teh besedil kaže, da je svetogorski spomenik besedilo, napisano v pismenem jeziku B₁, to pa utegne potrjevati domnevo, ki je bila doslej podprta s premalo dokaznega gradiva, namreč da se je že v predknjižni dobi v slovenskem prostoru oblikovala bolj ali manj enotna nadnarečna oblika pismene slovenščine. Njen značaj je bil določen z govorno osnovo zgoraj omenjenih upravnih in cerkvenih središč, od koder so se besedila širila v slovenskem prostoru. Zanimiva je raba besed, ki opozarjajo na morebitno nemško predlogo poleg latinske (bogastvo, razrešna) tudi v prostoru, ki je bil od 9. stoletja pod oglejskim vplivom. — Naglasiti pa je treba še enkrat tudi zvezo starogorskega spomenika s pismenim jezikom A (aorist v veri), seveda v molitvenem obrazcu, ki je lahko ohranil arhaično podobo pač zato, ker ni bil tako kot očenaš zaradi pogoste rabe pod stalnim pritiskom jezikovnih inovacij. Tu je treba opozoriti tudi na zanimivi vložek (*na križ razpet, iz križa snet*), ki nemara kot podobno mesto pri Alasiu da Sommaripi kaže posebnost regionalnega slogovnega izraza.

Vse to zahteva napovedano natančno primerjavo svetogorskega spomenika z navedenimi in podobnimi besedili, že zdaj pa je jasno, da bo imel spomenik kot vezni člen v razvoju slovenskega pismenega jezika nadvse pomembno mesto v zgodovini slovenskega knjižnega jezika.

Zdi se, da že te nepopolne pripombe (ki jih nameravam dopolniti z natančnimi primerjavami), kažejo, da je svetogorski spomenik kljub temu, da gre za varianto splošno znanega obrazca molitev, pomemben tako za spoznavanje slovenskega jezikovnega razvoja kakor tudi slogovne podobe starejših slovenskih besedil.

²³ Razvrstitev nepoudarjenega končnega -o in -u med starogorskim in celovškim rokopisom je zelo značilna, v celovškem rokopisu je *ino* nasproti -u v vseh drugih primerih, tu kaže, da je ravno obratno.